

4. *Лёсік Я.* Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы // *Лёсік, Я.* 1921 – 1930: 3б. тв. – Мінск, 2003. – 396 с.
5. *Некрашэвіч С.* Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы // *Польмя.* – 1925. – № 5. – С. 164-186.
6. *Шакун Л.М.* Гісторыя беларускага мовазнаўства: вучэб. дапам. – Мінск, 1995. – 271 с.

С.М. Запрудскі, Н.В. Яненка

Моўцы перад выбарам постфікса *-ся* або *-сь* (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск)

Артыкул з’яўляецца працягам аналізу хоцімскай часткі альдэнбургскага корпуса змешанага маўлення. Агульныя прынцыпы ўкладання альдэнбургскага корпуса і метады працы з ім апісаны ў працах Герда Генчэля, параўн., напрыклад [1; 2]. Наш падыход і ўмоўныя пазначэнні выкладзены ў ранейшых артыкулах і дакладах [3; 4; 5; 6; 7; 8]. У гэтым дакладзе нас цікавіць марфаналагічная варыянтнасць постфікса ў дзеясловах прошлага часу адзіночнага ліку жаночага і ніякага роду і ў дзеясловах прошлага часу множнага ліку (*-ся* vs *-сь*). Для традыцыйных хоцімскіх гаворак характэрна наяўнасць абодвух варыянтаў постфікса.

Гэты постфікс прысутнічае ў некалькіх формах дзеяслова, але найбольш яркія і колькасна значныя з іх дзве – дзеясловы прошлага часу адзіночнага ліку жаночага і ніякага роду і дзеясловы прошлага часу множнага ліку. Са 189 выпадкаў ужывання дадзеных формаў 135 разоў ужыты варыянт з *-сь* і 54 разы – з *-ся*. Перавага варыянту з *-ся* характэрна для маўлення інфарманта Р (жанчына 69 гадоў, пенсіянерка, размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 1 і 10 адпаведна) і, трохі нечакана, для маўлення інфарманта К (жанчына 42 гадоў, медсястра, размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 8 і 16 адпаведна).

Разгледзім моўныя паводзіны інфармантаў, у маўленні якіх назіраецца варыянтнасць ва ўжыванні дадзенага постфіксу.

1. Варыянтнасць аналізуемай марфемы ў маўленні інфарманта А (жанчына 41 года, настаўніца)

Для маўлення інфарманта А характэрна варыянтнасць ужывання дадзенага постфікса з перавагай варыянту *-сь* (размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 38 і 5 адпаведна).

З лічбаў відаць, што нармальным, звыклым для дадзенага інфарманта з’яўляецца варыянт *-сь*. Выкарыстанне ж формаў з варыянтам *-ся* мае, праўдападобна, стылістычны характар і можа быць растлумачана наступнымі прычынамі:

1.1. Ужыванне варыянту з *-ся*, абумоўленае верагодным жаданнем інфарманта пазбегчы паўтору:

У дыялогу 48 інфарманты А і К разглядаюць фотаальбомы і ўспамінаюць людзей, якіх бачаць на здымках:

Хац'элас' ба ув'ідз'іц', кан'эшна, Кавал'ову, но, н'эшта...
[не атрымліваецца] (48: 185; А)³

А, во, Л'уда Храм'анкова. (48: 186; А)

Во йна. (48: 187; А)

Думай, дз'е-шта йна дз'элас'а? (48: 188; А)

1.2. Ужыванне варыянту з *-ся* пад уплывам зніжанага стылю маўлення суразмоўцы:

У дыялогу 36 інфармант І, сын інфарманта Е, расказвае інфарманту А, як яго падманула прадаўшчыца:

Ц'оц' Ол', нас дык с'он'н'а С'м'арнуха надур'іла. (36: 63; І)

Што? (36: 64; А)

С'м'арнуха. (36: 65; І)

Што С'м'арнуха, Арц'ом? (36: 66; А)

Надур'іла. (36: 67; І)

Надур'іла? (36: 68; А)

Да? (36: 69; А)

А мамка пайла. (36: 70; І)

А мамка разабралас'а, н'е, с' йойу? (36: 71; А)

Магчыма, да выкарыстання інфармантам А варыянту з *-ся*, які характэрны для больш «народнага», неафіцыйнага стылю, падштурхнулі форма «надуріла» і мянушка «Смярнуха», ужытыя інфармантам І.

2. Варыянтнасць аналізуемай марфемы ў маўленні інфарманта К (жанчына 42 гадоў, медсястра, размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 8 і 16 адпаведна)

Інфармант К адносна часта выкарыстоўвае аналізуемыя формы. Сустракаецца немалая колькасць кантэкстаў, у межах якіх розныя варыянты ўжываюцца ў суседніх ці блізкіх выказваннях. Магчыма, іх выкарыстанне звязана з жаданнем інфарманта надаць маўленню большую разнастайнасць. Разгледзім адзін з такіх кантэкстаў.

У дыялогу 51 інфармант К расказвае інфарманту А пра свой адпачынак на моры і ў тым ліку пра тое, як яна абпаліла скуру:

Дык а чо ты н'і мазалас' н'ічэм, што л'і? (51: 123; А)

Ол'а, ўс'ем мазалас'. (51: 124; К)

Ўс'ем мазал'іс'. (51: 125; К)

Срэзу, да? (51: 126; А)

Да. (51: 127; К)

³ Тут і далей пасля ілюстрацый першая лічба абазначае нумар дыялога ў нашым матэрыяле, другая – нумар выказвання, літара абазначае шыфр канкрэтнага інфарманта.

А чыгб ж так згар'эл'і? (51: 128; А)

А вот згар'эла, і ўс'о. (51: 129; К)

Дажа вот н'і пачуствавала, как эта ўс'о прайізаішло. (51: 130; К)

Во так! (51: 131; А)

І ўжэ, йа ж гавар'у, што т'мн'іратура падн'элас'а. (51: 132; К)

Ўс'о падн'элас'а. (51: 133; К)

Мн'е н'і хац'элас' н'ічыво. (51: 134; К)

З лічбаў, што адлюстроўваюць размеркаванне варыянтаў формы ў маўленні інфарманта, а таксама з дадзенага кантэксту выглядае так, што больш звыклым, “сваім” для інфарманта К з’яўляецца варыянт з *-ся*. У выказванні 123 інфармант А ўжыла варыянт з *-сь*. Услед за ёй такі ж варыянт ужыла і інфармант К (выказванні 124, 125). Але праз некалькі выказванняў жанчына выкарыстала два разы варыянт з *-ся*, як бы пераходзячы да свайго характару маўлення. Форма з *-ся* ў выказванні 134 магла быць ужыта для разнастайнасці.

3. Варыянтнасць аналізуемай марфемы ў маўленні інфарманта М (мужчына 46 гадоў, будаўнік, размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 8 і 5 адпаведна)

Колькасныя паказчыкі ўжывання варыянтаў *-сь* і *-ся* інфармантам М адрозніваюцца нязначна. Прааналізуем выкарыстанне інфармантам таго ці іншага варыянту, якое можа нейкім чынам падлягаць тлумачэнню.

3.1. Выкарыстанне інфармантам варыянту з *-ся* пры цытаванні словаў іншага чалавека:

[Юрка] гавор'іц', вайна кбнчылас'а. (61: 54; М)

У Л'ін'інградз'і стайал'і пр'і штці'і. (61: 55; М)

Магчыма, у дадзеным выпадку інфармант перадае характар маўлення свайго брата, словы якога цытуе.

3.2. Выкарыстанне інфармантам абодвух варыянтаў, выкліканае верагодным жаданнем пазбегчы паўтору:

У дыялогу 62 інфармант М расказвае інфарманту С пра армію:

Ну, йа ухадз'іў на дз'эмб'іл', а іны'... (62: 6; М)

І йа адз'ін пашёл, мн'е аставілас' там. (62: 7; М)

Ну, м'эс'іц'. (62: 8; М)

Патом йа пр'іхажу'. (62: 9; М)

В абшчым, сказаў і мн'е, штоб йа пр'ів'ол' роту с ф'іл'ма. (62: 10; М)

«П'эп'іл» ф'іл'м ішёл. (62: 11; М)

Йа пр'ів'ол'. (62: 12; М)

Глаўнайа, што захажу'. (62: 13; М)

Пакі рота рас'с'элас'а. (62: 14; М)

У клуб. (62: 15; М)

Выкарыстанне інфармантам варыянту з *-ся* ў выказванні 14 можа быць растлумачана тым, што лексема «*расселася*» мае стылістычна зніжаны характар.

4. Варыянтнасць аналізуемай марфемы ў маўленні інфарманта R (мужчына 28 гадоў, муляр, размеркаванне варыянтаў з *-сь* і *-ся* 31 і 12 адпаведна)

Выразных заканамернасцяў ва ўжыванні інфармантам таго ці іншага варыянта не назіраецца. У некаторых выпадках аднолькавыя варыянты могуць ужывацца побач, у межах суседніх выказванняў, параўн.:

Йа то́ка знаў [у школе], *шо ў х'ім'і табл'іца М'ін'дз'іл'ейіва йес'ц'.* (76: 229; R)

І што ана́ йіму́ пр'іс'н'ілас'а. (76: 230; R)

Йіму́ пр'іс'н'ілас'а, а дз'эц'і му́чыўуца ўчат ійіо́ ц'ін'эр'. (76: 231; R)

Аднак ёсць некалькі кантэкстаў, у якіх выкарыстанне розных варыянтаў можа сведчыць пра верагоднае жаданне інфарманта пазбегчы паўтору.

4.1. У дыялогу 75 інфармант распавядае пра тое, як ён пазнаёміўся са сваёй будучай жонкай:

Ну, і та́ма (у Магілёве) *паўстр'ічл'іс'а.* (75: 65; R)

Слова за слова, пазнако́м'іл'іс'а. (75: 66; R)

Ну, а патом сазва́н'івал'іс'а, ўстр'ічл'іс'. (75: 67; R)

4.2. У дыялогу 76 інфармант распавядае пра тое, як у школьныя гады яны, хлопчыкі, віншавалі аднакласніц з 8 Сакавіка:

На Вас'мо́йе ма́рта [ў школе]. (76: 289; R)

Слажы́л'іс' [хлопчыкі]... (76: 290; R)

Падар'іл'і. (76: 291; N)

Падар'іл'і. (76: 292; R)

Ўс'о, разаил'іс'а. (76: 293; R)

Мо́жыц', да́жа, о, падар'іл'і, а да́л'шы ішэ́ мо́жым паруга́цца с н'ім'і. (76: 294; R)

Ўс'о. (76: 295; R)

То́чна так жы і дз'іўча́та. (76: 296; R)

Сабра́л'іс', падар'іл'і. (76: 297; R)

Выкарыстанне варыянту з *-сь* у выказванні 290 можа быць растлумачана напаяфаіцыйным характарам змешчанай у выказваннях 289 і 290 інфармацыі: гаворка ідзе пра працэдуру, якая адбываецца ў школе – у асяроддзі, звязаным хутчэй з рускай мовай. Не выключана, што на ўжыванне варыянту з *-сь* уплывае выкарыстанне ў папярэднім выказванні клішэ *Вас'мо́йе ма́рта*, якое часам можа не перакладацца на беларускую мову пры любым вусным стылі маўлення.

Такім чынам, як і пры аналізе выкарыстання інфармантамі розных варыянтаў іншых моўных адзінак [4; 5; 6; 7; 8], у некаторых выпадках мы можам казаць пра верагодную сувязь выбару інфармантамі таго ці іншага варыянта з пэўнай стылістычнай афарбоўкай выказвання. Такую карэляцыю, аднак, можна ўстанавіць толькі для часткі разгледжаных выказванняў.

Літаратура

1. Hentschel, G. Zur weißrussisch-russischen Hybridität in der weißrussischen „Trasjanka“ // Kosta, P. / Weiss, D. (Hg.), Slavistische Linguistik 2006/2007. [= Slavistische Beiträge 464]. – С. 169-219.

2. *Генцэль, Г., Тэш, С.* Трасянка: у якой ступені яна руская, беларуская або агульная? (На матэрыяле маўленчай практыкі адной сям’і) // *Веснік БДУ*. – Сер. 4.– № 1 – 2007. – С. 85-91.
3. *Запрудскі С.М., Яненка Н.В.* Варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні: унутранае і сацыяльнае вар’іраванне (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск) // *Беларускае слова: гісторыя і сучаснасць: зб. арт. па матэр. навук. чыт., прысвеч. памяці праф. А.І. Жураўскага, Мінск, 27.10.2009 г.* – Мінск, 2010. – С. 63-66.
4. *Запрудскі С.М., Яненка Н.В.* Фанетычная варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) // *Зб. арт. па матэр. міжнар. навук. канферэнцыі «Мова – Літаратура – Культура», Мінск, 28 – 29.10.2010 г.* – Мінск, 2010. – С. 102-108.
5. *Запрудскі С.М., Яненка Н.В.* Моўцы перад выбарам паміж цвёрдым і мяккім /ч/ (на матэрыяле хоцімскай часткі альдэнбургскага корпуса змешанага маўлення) // *Памежжа ў моўнай, гістарычнай і культурнай перспектыве: Міжнар. навук. канф., Мінск, 12 – 13.11.2010 г. (У друку).*
6. *Запрудскі С.М., Яненка Н.В.* Марфалагічная варыянтнасць у вусным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск) // *IX Междунар. науч. конф. «Язык и социум», Минск, 3 – 4.12.2010 г. (У друку).*
7. *Запрудскі С.М., Яненка Н.В.* Моўцы перад выбарам суфікса -ў або -л у дзеясловах прошлага часу адзіночнага ліку мужчынскага роду (на матэрыяле запісаў у гарадскім пасёлку Хоцімск) // *Тыпалогія ўзаема сувязей беларускай і рускай моў і праблемы нацыянальнай самаідэнтыфікацыі: матэр. міжнар. навук. канф., Мінск, 19 – 20.04.2011 г.* – Мінск, 2011. – С. 121-126.
8. *Яненка Н.В.* Да пытання аб фанетычным і марфалагічным вар’іраванні ў вусным гарадскім маўленні (на матэрыяле запісаў у г. п. Хоцімску) // *Зб. артык. па матэр. навук. канферэнцыі студэнтаў БДУ, Мінск, 28.04.2010 г.* <http://www.nirs.bsu.by/Документы/Конференция%20БГУ/67конференция/ТОМ%202.pdf> Дата доступу – 28.04.2011 г.